

Володимир ВІТКОВСЬКИЙ, політолог

УКРАЇНА ПОСТКОЛОНІАЛЬНА І КРЕОЛЬСЬКА

Кілька років тому автор цих рядків «волонтерив» на нью-йоркському Стетон-Айленді, викладаючи математику в суботній школі для мексиканських іммігрантів. Наука давалася їм важко, при тому двоє учнів, як виглядало, зле розуміли не лише предмет, а й саму мову навчання, себто іспанську. Директорка сеньйора Сусанна підтвердила мій здогад – за її словами, хлопці розмовляли на «діалектах», а я вже знав, що так у Латинській Америці зазвичай називають індіанські мови.

Вочевидь варто було звернутися до проблемних учнів із закликом наполегливо опанувати іспанську або, зв'язавшись на місце дії, – одразу англійську, але... На мить уявив собі, скільки разів їхні предки чули від конкістадорів, «християнізаторів» та інших білих людей безжальний наказ-вирок: «Спілкуйся іспанською!», або ж: «Говори по-людськи!», або й геть відверте: «Забудь свій варварський діалект!». Тепер в один ряд з цими зловісними персонажами маю стати я – представник народу, від століть силою примуценого до самозречення!? Дотикаючи сумління, ця думка, однак, сусідила з іншою, більш практичною: в рамках рідного для моїх учнів мовно-національного середовища жодної моделі успіху не існує – ні в Стетон-Айленді, ані на їхній малій батьківщині чи ще деінде...

В історії індіанських народів годі уникнути поділу на періоди «до» й «після Колумба». Ім'я славного мореплавця стало синонімом нездоланої й жорстокої сили, яка кинула ці народи в безжальний світ чужої для них цивілізації. Жодній з численних спроб корінних американців «повернутися до раю» не судилося кардинально змінити плин історії. На теренах Америки неухильно утверджувалося багаторасове суспільство, що в його ієрархії індіанцям були відведені лише найнижчі щаблі.

Та згодом сталося дещо несподіване: ідеї європейського Просвітництва запалили білих колоністів ненавистю до метрополії! Володіючи коштами, зброєю й модерними знаннями, креоли становили для колоніального режиму куди більшу загрозу, ніж індіанські повстанці, але й вони були неспроможні подужати цей режим лише власними силами. Тоді в душі сповідуваних ними ліберальних принципів волелюбні креоли пообіцяли своїм «кольоровим» співвітчизникам громадянське рівноправ'я в обмін на їхню співучасть у поваленні влади Мадриду. Цієї угоди в цілому було дотримано: попри потужну економічну, політичну й культурну гегемонію креольства, юридично метиси та індіанці дістали в нових державах однакові з креолами права й свободи.

Чи не була порожнім звуком така «паперова» рівність вочевидь нерівних соціальних партнерів? Пригадаймо, що на початку ХІХ ст. народи Балтії, слов'янські меншини Австрійської імперії, баски, фламандці тощо так само були

вслідженими етносами, які посідали нижчі щаблі соціальної ієрархії й не були представлені в державних структурах, діловому світі, духовному житті. Однак до кінця століття ситуація змінилася: уоподібнені національні групи сформували підприємницькі та інтелектуальні прошарки, їхні мови зазвучали в державних установах та університетах, вони почали створювати власні політичні партії, школи, театри, видавництва тощо.

Натомість у країнах Латинської Америки по двох століттях (!) незалежності та формального рівноправ'я все ще зберігається гегемонія креольства. Навіть «на око» видно, що провідні підприємці, урядовці та інтелектуали цих країн майже поспіль належать до білої раси, натомість бідняки та сільські орендарі здебільшого мають індіанське коріння. Рівність прав не сприяє подоланню соціально-економічної нерівності, навпаки – вона постійно провокує замах на «паперові» свободи. Це і доволі поширений «побутовий» расизм, і численні зазіхання на власність та самоуправління індіанських громад і, зрештою, акти геноциду корінного населення, які неодноразово мали місце в країнах континенту аж до ХХІ століття.

Втім, можна продемонструвати розлогий список осіб індіанського походження, які в різні часи ставали лідерами держав, високопосадовцями, інтелектуалами, митцями тощо. Себто «соціальні ліфти» для індіанців в принципі існують, але... Обов'язковою платнею за соціальний поступ є розрив з індіанським середовищем, мовою й звичаями предків. Діти й онуки «успішних» зростають уже в креольському світі, натомість індіанський світ залишається злиденним, темним, безперспективним попри всі досягнення окремих його «висуванців».

На зорі незалежності корінні американці ще кількісно переважали в багатьох країнах; можна було сподіватися, що ядром формування хоча б деяких модерних націй стануть індіанські народності. Однак повсюди в Латинській Америці саме креольство виявилось тим елементом, на який орієнтувалися «небілі» прошарки населення в процесах націєтворення. Внесок індіанства обмежився переважно символічною цариною – окремими діалектними словами, елементами одягу, місцевими стравами тощо. Сьогодні майже в усіх державах континенту більшість становлять іспаномовні нації з креольською культурою, які продовжують розчиняти в собі індіанське населення.

У відносно заможних регіонах Болівії навіть виник рух за відокремлення від бідних індіанських провінцій. Сумний парадокс полягає в тому, що бунтівні регіони заселені не якими-сь білявими арійцями, а переважно відірваними від свого коріння нащадками кечуа та аймара. В 2006 році вперше в історії цієї країни її президентом було обрано етнічного індіанця Ево Моралеса. Спочатку кабінет нового гла-

Теотіуакан (Мексика). З Піраміди Сонця спускаються нащадки її будівничих

ви держави складався переважно з індіанських активістів, плекав плани «деколонізації», спробував запровадити обов'язкове вивчення місцевих мов школярами та держслужбовцями. Ця скромна програма, супроводжувана однак гучними й невиваженими заявами деяких активістів «індіанізації» роздратовала іспаномовних городян. Бюрократичними методами було поховано значну частину намічених заходів, а більшість міністрів-індіанців невдовзі мушили полишити кабінет...

Власне індіанської моделі поступу ніхто ніде так і не створив. Ситуація ж з мовами корінного населення виглядає особливо трагічною: уживані лише в усному спілкуванні, вони незворотно втрачають своїх носіїв. Приміром, у таких суто індіанських містечках, як Зумбагуа (Еквадор) або Сантьяго-де-Атитлан (Гватемала) не побачиш жодного напису місцевими мовами. Навіть рукописні оголошення на кшталт «Продам цеглу» або «Знімаю вроки» тут пишуть тільки іспанською. В книгарні гватемальського Панагачеля я поцікавився у продавчині-індіанки, чи є якісь книжки мовами майя – вона ретельно шукала, проте знайшла тільки пару словників. Чи великим попитом користуються словники мов, якими говорять винятково «на кухні»?

Індіанська етнічність зазнала жорстокого й довготривалого придушення, наслідки якого даються взнаки дотепер. Однак навряд чи можна стверджувати, що політика придушення залишається поточною реальністю континенту. Протягом останніх десятиліть в деяких країнах при владі перебували відверто «проіндіанські» режими; деінде місцеві мови дістали державний статус; міжнародні організації намагаються затримати індіанський світ при житті й сприяють відповідним ініціативам «знизу». Але бракує саме таких ініціатив. Після століть гноблення й насильства індіанські нації ніби поринули в депресію, вихід з якої шукають радше в царині традиційної творчості, ніж модерного націстворення.

Автор пробував розмовляти на цю тему з представниками різних індіанських громад. Неправда, що всі індіанці збайдужіли до своєї етнічної спадщини. Однак перед збайдужілими стеляться широкі дороги, второвані поколіннями асимілянтів, натомість небайдужі... Навіть серед них мало хто годен уявити повноцінне національне буття своїх народів у сучасних формах і діяти в душі такої перспективи. Поволі ситуація змінюється: в Болівії відкрито 3 індіанських університети, в Перу нещодавно почав працювати телеканал мовою кечуа, в Парагваї на гуарані виходять книжки та викладають у школах... Однак масштаб змін є далеко недостатнім, аби зупинити деіндіанізацію континенту.

Як відомо з фізики, політ тіла, кинутого горизонтально складається з двох одночасних, проте незалежних навзаєм рухів, описуваних рівняннями різного порядку. Новочасна історія України так само виглядає суперпозицією двох зовсім різних процесів. Один з них, який ми нині глорифікуємо та вивчаємо в школах, полягав у розбудові нації, стримів до відновлення повноти її буття, а українська мова передбачалась головним знаряддям цього процесу. Це був тернистий, нерозривно смертельно небезпечний «шлях Кобзаря».

Паралельно завжди існував і «шлях Гоголя»: природні українці розчинялися в масі російськомовного креольства. Креольська маса розбухала, заповнюючи собою міські центри, осередки індустрії та культури тощо. Ідеологічним прапором «розчинення» слугувало уявлення про рідну мову, як діалект російської, відсталу сільську говірку, полішення якої не варте жалю та є необхідною платнею за долучення до матеріальних та кар'єрних благ російської цивілізації. Доменами «нерозчинених» українців залишалися село, периферія, а також тісні й статистично «невагомі»

В святковій процесії беруть участь юні сопілкарі (Отавало, Еквадор)

україномовні гета у великих містах («громади» за царату, а за «совка» – кафедри, музеї, творчі спілки тощо).

Як свого часу в Латинській Америці, так само в Україні наприкінці ХХ ст. поштовхом до розриву креольства з метрополією стали політичні катаклізми в самій метрополії. Новопосталий сепаратизм вірнопідданої провінції Кремля не

Громадянська війна забрала п'ятьох синів у сеньйори Магдаліни

мав генетичного пов'язання з давніми «індіанськими» змаганнями за її незалежність, але суто по-креольськи за-позичив з минулого деякі символи – прапор, герб, гімн і навіть державний статус тубільної мови. Ватажків «індіанців» збила з пантелику ця жадана символіка; вони так щиро повірили у відродження свого омріяного Тіуантінсуїо, що... одразу з головою поринули в традиційну колотнечу за трон сапа-інки.

У своєму визначенні характеру держави українські патріоти посилаються на те, що основна маса її населення визнає себе українцями, а своєю рідною мовою – українську. Навряд чи вони не знають при тому, що більшість «статистичних» україномовців у реальних практиках переважно використовують російську. Приклади цього можна наводити тисячами – приміром, за даними перепису українська є рідною мовою для понад 90% мешканців Полтавщини, однак у місцевих оголошеннях про продаж автовок чомусь переважає «нерідна»... Веселкова статистика домінування «калінової» відступає перед реальністю її неприсутності на значних територіях та в багатьох сферах діяльності.

За фактом сучасна Україна є державою креольською. Точніше кажучи, вона є такою за величезною сукупністю фактів, найвагомішим з яких ми вважаємо індіанську пасивність незалежного українства у розбудові рідномовного середовища. Така пасивність має складну формулу, включає різнопланові компоненти (творчий, фінансовий, адміністративний, соціальний та ін.), окремі з яких можливо не є пасивними самі по собі... але важить кінцевий результат. Він же виходить близьким до нуля й геть жалюгідним на тлі розквіту творчої активності та медійного підприємництва в російськомовному секторі.

Довший час креольський статус України викликав поважні сумніви. Вияви російськомовного українського патріотизму залишалися поодинокими й непереконливими, натомість впадали у вічі численні приклади орієнтації на Москву в усіх царинах буття молодого держави. Вона виглядала радше покручем: після провалу «перестройки» ментально неукраїнська маса її населення спробувала була піти за українською меншістю, але швидко «одумалася» й почала рачкувати до звичного «єдиного простору». Вочевидь це було добре видно й з кремлівських кабінетів, де щораз відвертіше плекалися плани реінтеграції України в «русскій мір».

Весна 2014-го гучно поховала ці плани. Креольська «недержавка» прийняла кинутий їй виклик, а її громадяни, за-

бувши свої ж власні голосування за проросійські сили та зігнувши всі залишання «русского міра», зустріли не-проханих «визволителів» вогнем на враження. Як і в Латинській Америці початку XIX ст. індіанці опинилися на боці повсталих креолів, а ті виявили підвищений попит на індіанські традиції та символіку. Одесити й дніпряни полюбили вишиванки; російськомовні вояки співають гімни УПА, дають націоналістичні обітниця, проклинають москалів і т. ін. Чекістська імперія є нашим спільним ворогом, однак перемога над ним стане тріумфом саме **креольської** держави, з якого тубільці скористаються не більше, ніж корінні американці – плодами звитяг Болівара й Сан-Мартіна.

У повоєнній Україні ставлення до «індіанців» далі визначатиме формула: *«Ми же к тебе по-человечески, только перестань говорить на своей недоделанной мове!»* Ініціатива цькування українців та витискання у гета буде найбільшого спонтанною, децентралізованою, а відтак особливо «результативною». Мову не викорнюватимуть силоміць, але послідовно ігноруватимуть. Водій автобуса нахабно заявить вам, що *«у нас два государственных языка»* і вашого протесту «не почує» директор автопарку... Педагоги «україномовної» школи тихцем повертатимуть у навчальний процес *«общепонятный язык»*... Вдову полеглого вояка поб'є російськомовна продавчиня крамниці – на місце події прибуде наряд російськомовної поліції, який душею буде на боці «своїх»... При тому періодично можуть спалахувати безсистемні кампанії з «українізації». Народ мовчки споглядатиме ці вистави, терпляче очікуючи скорого їх закінчення, бо для нього не є секретом правдива мовна орієнтація «верхів».

Опинившись перед суворою реальністю, ми обрали абсурдний шлях її подолання. Він нагадує практики ацтеків: настрашені пвоюю конкістадорів та гуркотом їхніх гармат, ті почали гарячково складати пожертви на вівтарі своїх богів... Ми діємо не менш «продуктивно», намагаючись залучити у мовні розбори державу й забувши, що вона не є незалежною від свого креольського субстрату. Скажемо відверто: якби держава послідовно виступала, як ми того від неї чекаємо, на боці лише однієї групи населення, вона перетворилася б на державу апартеїду, що навряд чи можна визнати вдалою політичною конструкцією для XXI століття. Навіть найбільш прихильна до корінних мешканців Українська держава реально музитиме балансувати й шукати компромісів – нам же потрібні не половинчасті, а рішучі кроки для зміни свого статусу дискримінованої й приреченої меншини.

«Неабсурдний» шлях для виходу українства з гета не обіцяє бути легким. Його початком має стати відверте формулювання висхідних умов процесу. Держави не наша й ми не знаємо способу такою її зробити! **Реально ми не є в цій державі навіть впливовою меншиною; жодний клаптик її розлогих теренів не став для нас надійною базою чи бодай безпечним сховком. Нас зневажають та цькують саме через нашу слабкість та беззахисність!** Що ми можемо зробити ТУТ І ЗА ЦИХ УМОВ, аби поліпшити своє становище?

На хвилю відведемо гнівний погляд від ворогів-чужинців та їхньої потужної «п'ятої колонії» й звернімо його на ті структури та організації, які вважаємо «своїми». Предивні речі відкриються нашому зорові!

Ми побачимо, що майже в усіх таких організаціях керівники намертво прикипили до своїх офісів і не полишають їх, хоч би якими плачевними не були результати їхньої діяльності. Що в цих організаціях квітнуть кумівство та дрібна корупція, натомість ініціативних, талановитих і просто небайдужих цькують і щосили виштовхують геть.

Ми не знайдемо в «проукраїнських» формаціях систе-

Ці веселі дітлахи говорять мовою кечуа (Еквадор)

ми підготовки кадрів та накопичення досвіду, не виявимо зваженої стратегії та готовності до наступальних дій у царині націєтворення. Патріотична преса вкотре розважає про Валуєвський циркуляр, бій під Крутами, вбивство Бандери тощо, натомість новітні наші поразки (як-от: політична смерть НРУ, провал спроби уряду Ющенка повернути Крим в українській фарватер та ін.) не стають предметами жодних (само)критичних рефлексій.

Ми з подивом зауважимо, що, попри «космічну» дорожнечу виборчих кампаній, «патріотичні» сили щораз знаходять кошти на проведення у парламент багатьох своїх представників, але жодного разу не знайшли їх для створення україномовного телебачення, кіновиробництва та інших стратегічно важливих для національного буття сервісів. Ми зі ще більшим подивом дізнаємося про те, що реальні й фінансово забезпечені плани розбудови таких сервісів були поховані не зусиллями «п'ятої колонії», а лише через неповороткість та нечистоплотність «своїх». Ми марно намагатимемося пригадати, якої ж кари зазнали винуватці цих провалів...

Ми з гіркотою відзначимо, що українські патріоти дали воліють змагатися за речі символічні, резонансні, але не суттєво важливі. Що кожне їхнє покоління починає «з чистого аркуша», ігноруючи досвід попередників. Що хаотична й загальнопровальна діяльність у царині національного відродження жодного разу не стала об'єктом ґрунтовного критичного аналізу та публічної дискусії...

Якби ж ми були здатні отак перевести погляд і хоч трохи замислитися!

У цій креольській країні «індіанці» спроможні істотно поліпшити свій статус. У цій за фактом одномовній країні ми здатні позмагатися за реальну двомовність. На жаль, не здатні зрозуміти, що саме така «програма-мінімум» є програмою реального покращення становища українства. «Максималістам», готовим змагатися лише за 100% українську Україну від Сяну по Кавказ хочеться сказати: дай вам Боже щастя, але... Ви самі собі не нагадуєте людей, які у фанерному бараці з облізлими шпалерами планують будівництво елітного хмарочоса? І дивуються, що їхній «блискучий» проект все не знаходить замовників... Можє, спочатку варто привести до ладу власний офіс?

Перестаньмо складати пожертви політичним божкам і почнімо реально розбудовувати український світ довкола себе! Не «все й одразу», але крок за кроком. Бо ми наразі

Продавчиня мистецьких виробів (Отавало, Еквадор)

маємо всього лише свою (???) державу, а кечуа приміром – свій телеканал... І хто ж є насправді багатшим?

В еквадорському Отавало ми з дружиною на таксі поверталися із заповідника кондорів. Зачувши нашу розмову, молодий водій поцікавився, якою мовою ми говоримо, а дізнавшись, що українською (чи знав перед тим про існування такої мови?) захотів ніби спробувати її на смак... Спитав, як буде по-нашому «сонце», «земля», «вода», після чого з гордістю заявив, що «ми теж маємо свою власну мову – кечуа». «Бережіть же її й не дайте їй згаснути!» – відповів я йому.

Другого дня зранку, коли ми прямували до священного водоспаду Пегуче нас обігнала весела зграйка добре доглянутих школяриків. У місцевих було щось на киталт обливаного понеділка, заїжджим «трінго» влаштували рясний душ із фарби та води, але менше з тим... Діти гомоніли на кечуа! Весело, невимушено, без жодних указівок вчителів – достоту так, як і належить розмовляти своєю материнською мовою.

Світлини автора

Важкою селянською працею мусять заробляти свою тортілью більшість індіанців Гватемали...

...але вже не всі! Сеньйор Рафаель приміром відкрив туристичне бюро. Він чудовий знавець мови кіче, звичаїв і традицій свого народу.